

ZE ZJAWISK WSPÓLCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA
Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2021.4.9

Komerčka, penzjiko

Keywords: shortening, vocabulary, current Czech, univerbation, abbreviation
Klíčová slova: abreviace, slovní zásoba, současný český jazyk, univerbace, zkratka

Abstract

The article focuses on selected cases of two important processes in the vocabulary of current Czech, namely univerbation and shortening. We explain the reason for their creation and comment on their nature, types, formal means and selected frequent cases of their use in everyday communication.

Článek přibližuje vybrané případy dvou důležitých procesů v oblasti slovní zásoby současné češtiny, a sice univerbace a abreviace. Uvádí se příčina jejich vzniku a komentuje se jejich podstata, druhy, formální prostředky stejně jako vybrané frekventované případy jejich uplatnění v lexiku každodenní komunikace.

Ve slovní zásobě současného českého jazyka, ostatně podobně tomu bylo také v předcházejících obdobích, jsme dnes svědky značného rozšíření různých univerbizačních a abreviačních postupů a tendencí.

Univerbace jako jeden z příznačných projevů jazykové ekonomie představuje proces, jehož prostřednictvím vznikají, stručně řečeno, z víceslovných spojení pojmenování jednoslovná, srov. *pracovní úřad – pracák, řídičský příkaz – řidičák, náměstí I. P. Pavlova – Pavlák* apod. Může se tak dít různými cestami, např. i pouhou substantivizací adjektiv ve slovních spojeních jako *telecí, hovězí (maso), svičková (pečeně)* atd.

K univerbaci dochází především v běžné komunikaci, tedy převážně v oblasti prostěsdělovací, ale také jinde, např. v profesní mluvě (slangu) nebo v argotu (viz Čechová a kol. 2011, s. 54n.). Mezi nejčastěji užívané sufixy patří *-ák, -ka, -ko* aj. (srov. dále). Nově vzniklé lexémy, jsou-li v řečové praxi náležitou měrou rozšířeny a akceptovány, se v mnohých případech dostávají s určitým časovým odstupem i do slovní zásoby hovorové vrstvy spisovné češtiny (*občanský průkaz – občanka*).

Abreviace (zkracování), k níž dochází z podobných pohybů jako v případě již zmíněné univerbace, je oproti tomu postupem, při kterém se nová pojmenování tvoří z částí slov v několikaslovných výrazech, tedy především z jejich začátků, ev. i konců. V tomto smyslu se obvykle rozlišují následující případy (blíže viz Čechová a kol. 2011, s. 83n.):¹

- a) *zkratky iniciálové* – utvářejí se z počátečních písmen slov v pojmenování, např. *USA* [ú es á], *ČR* [čé er], *OSN* [ó es en], vyslovují se v souladu se zvukovou podobou dotýčných grafémů v abecedě;³
- b) *iniciálové zkratky hláskové* – vznikají z počátečních hlásek slov v daném pojmenování, srov. *Akademie múzických umění - AMU* [amu], *anesteticko-re-suscitační oddělení - ARO* [aro], resp. [áro], *jednotka intenzivní péče - JIP* [jip], ev. [jipka] (viz dále);
- c) *zkratky slabičné, popř. skupinové* – tvoří se v různě obsáhlých skupin písmen, kupř. *Družstvo tělesně vadných - DRUTĚVA*, *Severočeské tukové závody - SETUZA*, *Divadlo SEMAFOR - Sedm malých forem*;
- d) *zkratky smíšené*, které v různém poměru kombinují uplatnění jak počátečních písmen, tak také slabik, popř. větších hláskových skupin, viz *Čedok - Československá dopravní kancelář*, *URNA - útvar rychlého nasazení*, *mukl - muž určený k likvidaci* apod.⁴

Posledně dva zmíněné případy (c) a (d), čili povahou zkratková slova, se začleňují do lexika jako ohebné lexémy, což nepochybně přispívá k jejich snazšímu začlenění do výpovědi a k větší mluvnosti: *Představ si, že naši sehnali lístky do Semaforu; Zase pojedete k moři s Čedokem?; Na beztak už přeplněnou celu nakonec přivedli ještě další dva mukly.*

¹ Členění zkratků ovšem může být podstatně podrobnější a sofistikovanější. Např. J. Hrbáček (1979) v tomto směru kromě jiného ještě vyděluje ustálené grafické zkratky, kam se řadí abreviace iniciálové (*č. - číslo*), rámcové (*pi - paní*), lineární (*prof. - profesor*), skeletové (*plk. - plukovník*) a kombinované (*pplk. - podplukovník*).

² Zajímavý (a nejednotný) bývá způsob čtení takových zkratkových výrazů. U zkratků zahraniční proveniencí někdy převládá původní výslovnost (*BBC [bí bí sí]*), jindy je naopak počestěná (*NATO, SOS [es ó es]*). Setkáme se i v případech, kdy je výslovnost alternativní, srov. *VIP [ví aj pí]*, *vip, vipka* (blíže Hrdlička 2013). Samostatnou kapitolu pak představuje alternativní výklad významu, resp. komponentů zkratků a zkratkových slov – viz kupř. iniciálovou zkratku *CKM - cestovní kancelář mládeže*, která však byla v období před listopadem 1989 recesisticky interpretována i jako „cestujeme, kam můžeme“ (srov. Hrdlička 2015).

³ V některých případech, třeba u iniciálové zkratky *OK*, může mít pátrání po její etymologii bez nadsázky detektivní charakter (viz Hrdlička 2015).

⁴ Je zajímavé, že k nim patří i český – původem však námořnický - pozdrav *ahoj*. V dávných dobách totiž měly lodě na bocích latinský nápis *Ad honorem Iesu* (na Ježíšovu počest), z jehož iniciál zmíněný pozdrav vznikl (blíže Hrdlička 2015).

Zastavíme se nyní ve stručnosti u několika případů, které jsou pro současnou slovo tvorbu a potažmo i pro řečovou komunikaci v soudobé češtině příznačné a které jsou dílem výsledkem univerbizace, dílem abreviace.

Nejprve zmíníme některá uplatnění přípony *-ka*, která se váže k podstatným jménům rodu ženského.⁵ Z četných komunikačních oblastí vybíráme segment názvů bankovních domů, politických subjektů, vzdělávacích zařízení, ale i jiná frekventovaná pojmenování.

Se zmíněným sufixem se často setkáváme u pojmenování bank (čili u feminin), srov. *Komerční banka – komerčka*, *Česká spořitelna – spořka*, *Československá obchodní banka – čobka*, *Reiffeisenbank – rajfska* aj. Obdobně je tomu i u označení některých politických stran, např. *TOP 09 – Tradice, odpovědnost, prosperita – topka*, *ODS – Občanská demokratická strana – odéska* i názvů různých typů škol, srov. *základní škola – základka*, *Univerzita Karlova – Karlovka*, *Masarykova univerzita – Masaryčka* aj. Narážíme na ně ale rovněž v četných jiných hojně užívaných případech: *BIS – Bezpečnostní a informační služba, biska*, *ČTK – Česká tisková kancelář, četka*, *JIP – jednotka intenzivní péče, jipka*, *SVOČ – studentská vědecká a odborná činnost, svočka* a mnohé další.

Co se uplatnění sufixu *-ko* týče, připomínáme některé rozšířené finanční produkty (*stavební spoření – stavebko*, *penzijní připojištění – penzijko*, *životní pojištění – životko*), ale i četná jiná pojmenování, v nichž se uplatňuje následující slovtvorný postup. Končí-li základ slova na konsonant, užívá se přípony *-ko* (*fitness centrum – fitko*, *solárium – solárko*, *akvárium – akvárko*), v případě jeho zakončení na vokál se však užívá přípony *-čko* (*trasa A – áčko*, *PC – písíčko*, *CD – cédéčko*, *CV – sívíčko*, *DVD – dívidíčko*, *spol. s r. o. – společnost s ručením omezeným – eseróčko* atd.).

Závěrem lze shrnout, že univerbizace a abreviace, které jsme ve stručnosti připomněli, jsou v současné češtině velmi živé a produktivní. Pokročilejší zahraniční bohemisté by proto měli nejfrekventovanější lexémy utvořené touto cestou aktivně ovládat.

Literatura

- Čechová M., a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Hrbáček J., 1979, *Jazykové zkratky v češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
Hrdlička M., 2013, *Bohemistické miniatury*. Praha: Karolinum.
Hrdlička M., 2015, *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*. Praha: Karolinum.

⁵ Připomínáme při této příležitosti i její uplatnění u některých adverbií, u nichž signalizuje menší formálnost, a tím větší mluvnost, srov. *dnes – dneska*, *hned – hnedka*, *ted' – ted'ka*, *sem – semka*.